

*Герлянд Тетяна Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, докторант
Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, м. Київ*

Постановка проблеми. Проблема загальноосвітньої підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ), зокрема аграрного профілю, завжди була актуальна. Вона особливо загострилася в останні роки, коли набувають формування більш високі вимоги до рівня і якості підготовки майбутніх робітничих кадрів, що, у свою чергу, вимагає їх високого загальноосвітнього рівня.

Аналіз досліджень і публікацій. В Україні на сьогодні виконано низку наукових досліджень з проблем професійної підготовки майбутніх аграріїв, зокрема: дидактичні засади професійного навчання фахівців сільськогосподарського профілю (Л. В. Барановська, М. М. Волошин, В. А. Кручек, О. В. Левчук, С. Б. Літвінчук, В. Т. Лозовецька, В. І. Рябець, В. І. Свистун); формування навчально-пізнавальної активності учнів і студентів (Л. А. Аврамчук, О. А. Дьомін, П. Г. Лузан); організаційно-педагогічні засади навчання у ПТНЗ сільськогосподарського профілю (А. А. Бугерко, В. О. Зайчук, В. М. Манько, В. В. Мельниченко, О. Г. Сушик); формування інформаційної культури фахівців сільськогосподарського профілю (О. Г. Глазунова, О. С. Ільків, О. В. Ключко). Проте відсутні наукові дослідження, присвячені якісній загальноосвітній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників аграрного профілю.

Метою статті є окреслення основних дидактичних аспектів загальноосвітньої підготовки учнів сучасних ПТНЗ аграрного профілю.

Виклад основного матеріалу. Загальноосвітня підготовка у ПТНЗ здійснюється відповідно Наказу Міністерства освіти і науки України "Про затвердження типової базисної структури навчальних планів для підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах" (наказ № 947 від 13.10.2010 року) [3]. Відповідно до нього перед початком кожного навчального року видається лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту "Про навчальні плани загальноосвітніх закладів на поточний рік".

У сучасних ПТНЗ загальноосвітня підготовка здійснюється з природничо-математичних та суспільно-гуманітарних предметів, що відповідає стандарту Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів III ступеню, затверджених наказом Міністерства освіти і науки (наказ № 834 від 27.08.2010 року) [2].

Орієнтовний розподіл годин на: суспільно-гуманітарну підготовку складає 770 годин, природничо-математичну підготовку – 752 год.

У ПТНЗ розподіл навчального часу з цих дисциплін здійснюється на рівні стандарту Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів. Разом з тим, навчальні програми окремих навчальних предметів (технології, інформатика, художня культура) можуть інтегруватися в зміст навчальних програм професійно-теоретичної підготовки. При цьому ці предмети, програми яких інтегровані, вилучаються з загальноосвітньої підготовки із зменшення кількості годин відповідного напрямку. Вивільнені години можуть бути спрямовані на вивчення предметів професійно-теоретичної підготовки та професійно-практичну підготовку. Відповідно кількість годин природничо-математичного напрямку зменшиться на 70 годин і становитиме 682 години.

Особлива увага приділяється практичній і творчій складовим навчальної діяльності. У державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зростає роль умінь здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності. Між ступенями цієї освіти забезпечується наступність і перспективність змісту та вимог щодо його засвоєння учнями.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у Державному стандарті подано за галузевим принципом у семи освітніх галузях: мова і література, суспільствознавство, естетична культура, математика, природознавство, здоров'я і фізична культура, технології, що є органічним продовженням змісту відповідних освітніх галузей Державного стандарту освіти [3].

Навчальні плани забезпечують базу загальну середню освіту, що є фундаментом загальноосвітньої підготовки у ПТНЗ, формує в учнів готовність до вибору і реалізації шляхів подальшого здобуття освіти. Зміст освіти на цьому ступені виступає єдиним для всіх учнів; особистісно орієнтований підхід здійснюється через варіативність методик організації навчання залежно від пізнавальних здібностей, а також через факультативні курси.

Інваріантна складова передбачає дотримання всіма ПТНЗ, що надають загальну середню освіту, єдиних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів.

Варіативна складова спрямована на забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту загальноосвітньої підготовки у ПТНЗ.

Разом з тим можлива інтеграція предметів загальнопрофесійної підготовки "Основи правових знань", "Основи галузевої економіки і підприємництва" з предметами загальноосвітньої підготовки "Правознавство", "Економіка" за рахунок вилучення дубльованих тем з предметів загальнопрофесійної підготовки [3].

При розробленні робочих навчальних планів і програм на навчальний рік необхідно врахувати, що термін здобуття повної загальної середньої освіти учнями, які мають базу загальну середню освіту, не може становити менше трьох років. При цьому, враховуючи особливості професійної підготовки, може допускатися перенесення годин, що передбачені для вивчення предметів у відповідному класі (10, 11-й), з курсу на курс, без зміни загального обсягу годин, передбаченого стандартом загальноосвітньої підготовки.

На основі базисної структури кожний ПТНЗ складає і затверджує педагогічною радою робочі навчальні плани на навчальний рік.

Час, відведений для вивчення природничо-математичних дисциплін, залежить від напрямку, до якого належить та чи інша професія майбутнього кваліфікованого робітника. При цьому допускається коригування базисної структури навчального плану в межах загального сумарного навантаження. На вивчення дисциплін гуманітарної підготовки, незалежно від напрямів, до яких належить професія, виділяється стабільний обсяг часу.

Як бачимо, загальноосвітня підготовка є важливою складовою професійно-технічної освіти (ПТО), яка суттєво впливає на формування особистості майбутнього кваліфікованого робітника з новим світоглядом, конкурентноздатністю та затребуваністю на ринку праці, здатності правильно та грамотно реалізувати самостійну діяльність на засадах самоуправління та відповідальності за її результати.

Також поряд з вивченням основ наук, оволодінням основними поняттями суспільних дисциплін, загальноосвітня підготовка ставить перед собою мету – розвиток цільової особистості учня.

Тобто, при проектуванні змісту загальноосвітньої підготовки учнів ПТНЗ необхідно враховувати основні елементи його змісту. Основний акцент зводиться до їх базового рівня: рівень навчального предмету (дисципліни) відповідно до Державного освітнього стандарту ПТО; рівень навчального матеріалу; рівень загального теоретичного розвитку. Серед елементів системи відбору змісту, на наш погляд, на перше місце виступають першоджерела у вигляді базової літератури (з врахуванням специфіки профілю закладу). Такий підхід забезпечить необхідний по мінімуму та достатній програмно-цільовий курс загальноосвітньої підготовки учнів ПТНЗ.

Г. Б. Гордійчук виділяє в цьому контексті наступні ознаки успішної загальноосвітньої підготовки:

- залучення кожного учня до активного пізнавального процесу, не пасивного оволодіння знаннями, а активної пізнавальної діяльності, застосування набутих знань на практиці і чіткого усвідомлення того, де, яким чином, і з якою метою такі знання можуть бути використані;
- набуття досвіду роботи в співробітництві під час розв'язання різнопланових проблем, за яких потрібно виявляти комунікативні вміння;
- надання можливості учасникам дискусії робити теоретичні узагальнення, виходячи з конкретних випадків і застосовуючи для цього аналіз теоретичні знання;
- набуття навичок формування особистої й незалежної, але аргументованої думки з тієї чи іншої проблеми, можливості її різнобічного і самостійного дослідження;
- надання учням можливості постійного випробування своїх інтелектуальних, фізичних, моральних сил для визначення виникаючих проблем дійсності, вміння розв'язувати їх спільними зусиллями;
- оволодіння навичками врахування віддалених перспектив будь-яких вчинків і рішень;
- формування проблемно-пошукових, дослідницьких умінь, навичок самоконтролю, самооцінки, рефлексії;
- забезпечення можливості професійної спрямованості вивчення природничо-математичних дисциплін у ПТНЗ;
- оволодіння навичками роботи з різноманітною інформацією;
- розвиток у учнів відповідальності, обов'язковості в ставленні до навчання;
- базування стосунків між учнями і викладачами на основі і внаслідок співробітництва тощо [1, с. 19].

У зв'язку з тим, що змінюються вимоги роботодавців до молодого спеціаліста – випускника ПТНЗ, викладач ПТНЗ з перших етапів навчання має будувати навчальний процес з врахуванням вищезазначених вимог. На навчальний процес мають вплив контингент учнів, матеріальні умови закладу, професійні можливості особистості викладача, а також і професійна спрямованість загальноосвітньої підготовки.

Сутність принципу професійної спрямованості складається в орієнтації завдань, змісту, методів і форм організації навчання загальноосвітніх предметів на майбутню професію учнів ПТНЗ певного профілю. Засвоєння базових знань повинне поєднуватися з навчальним матеріалом, найбільш важливим для тієї або іншої професії. Викладачам загальноосвітніх предметів необхідно ознайомитися з основами спецдисциплін, так як наявність чіткого уявлення про предмети загальноосвітнього циклу в майбутній професійній діяльності учнів, їх особистого життя, виступає можливістю через них задовольнити власні пізнавальні інтереси. Оскільки уявлення про майбутню професію є найбільш стійким мотивом, що надає життєвий сенс всій діяльності учня ПТНЗ на уроці і поза уроком, це спонукає викладача до пошуку матеріалів, здатних задовольнити професійні інтереси учнів, а так само форм і методів їх використання [4, с. 32].

З точки зору вивчення окремих загальноосвітніх дисциплін у ПТНЗ рівень професійної спрямованості залежить від двох компонентів – від ставлення до майбутньої професії і від ставлення до навчального предмету.

Другий підхід до професійної спрямованості стосується проблеми відбору і побудови ПТО на засадах міжпредметних зв'язків – загальнонаукових, загальних і спеціальних дисциплін. Принцип професійної спрямованості орієнтує не тільки на зв'язок з виробничим навчанням, а вимагає також впливу теоретичного навчання, організацію міжпредметних зв'язків загальноосвітніх та спеціальних дисциплін, використання професійних аспектів в процесі навчання, загальнообов'язкове вивчення освітніх дисциплін. Найбільш перспективним з точки зору всебічного розгляду проблеми нам видається поєднання названих підходів.

У цьому принцип професійної спрямованості створює основу поєднання загальноосвітнього і професійного в цілісній системі ПТО щодо виховання майбутнього кваліфікованого робітника, підготовки його до участі в професійній діяльності у відповідності з особистими інтересами і суспільними потребами. Реалізація принципу професійної спрямованості дозволяє вирішити протиріччя між цілісністю особистості і професійністю, між теоретичним характером загальноосвітніх дисциплін і практичним умінням застосовувати ці теоретичні знання в майбутній професійній діяльності.

Таким чином, принцип професійної спрямованості регулює в ПТО співвідношення загального і специфічного, визначає діалектику взаємодії цілісного розвитку особистості та її особливого, професійного. Саме ця обставина зумовлює дидактичне значення принципу професійної спрямованості загальноосвітньої підготовки в ПТНЗ.

Ця підготовка базується на загальній спрямованості особистості, що відбиває людські, громадянські позиції, розуміння нею сенсу життя, свого місця в ній, особливості світогляду, життєвих ідеалів, потреб, прагнень, планів життя та ін. Вона слугує передумовою розвитку професійної спрямованості майбутніх кваліфікованих робітників.

Рівень загальної освіти майбутнього кваліфікованого робітника завжди відповідав рівню розвитку техніки та технології виробництва. Отже, загальна середня освіта у закладах ПТО впроваджувалася не з метою виконання вимог закону про обов'язкову загальну середню освіту. Вона завжди вводилася з урахуванням цієї ролі та місця, які їй належали у структурі ПТО. А це при підготовці робітничих кадрів було пов'язане з вирішенням двох завдань. По-перше, загальноосвітня підготовка завжди була базовою для опанування предметів загальнопрофесійної та професійно-теоретичної підготовки.

По-друге, загальноосвітні предмети, крім своєї ролі як базових для опанування професії, завжди мали вирішальний вплив на формування особистості, її духовний розвиток, культуру, що теж належало до завдань підготовки кваліфікованого робітника.

Тому говорити про підготовку робітничих кадрів, особливо з діапазону кваліфікованих і висококваліфікованих, потреба в яких нині загострена, а в деяких галузях виробництва стала визначальною, без посилення уваги до загальної середньої освіти неможливо.

Водночас простежується професійне трансформування змісту загальноосвітніх навчальних предметів у системі професійної освіти. Забезпечити реалізацію поставлених завдань може тільки викладач, який володіє гнучкістю педагогічного мислення й професійними вміннями диференціювати змістовий компонент навчального процесу через багатоваріантність, альтернативність форм навчання й підготовки до професійного структурування змісту освіти.

Будь-яке суспільство незалежно від його державного устрою поряд з функціями виробництва і відтворення для забезпечення власного прогресивного розвитку реалізує функцію освіти. З цією метою воно створює освітню систему, тобто комплекс інститутів освіти. Основним його типом є освітні установи, що забезпечують зміст виховання і навчання та реалізують одну або кілька освітніх програм.

Середня школа забезпечує отримання загальноосвітньої підготовки учнів на основі широкої і глибокої диференціації навчання, створює умови для найбільш повного обліку інтересу учнів, активного їх включення в життя суспільства. З цією метою навчальний план на цьому ступені включає поряд з обов'язковими предметами за вибором самого учня. Для стимулювання самоосвітньої роботи учнів обов'язкове тижневе навантаження.

Професійні освітні установи створюються для реалізації професійних освітніх програм ПТО. Вона має за мету підготовку майбутніх кваліфікованих робітників за всіма основними напрямками суспільно корисної діяльності на базі основної загальної освіти у ході педагогічного процесу, який є спеціально організованою, цілеспрямованою взаємодією викладачів та учнів, що спрямований на вирішення розвивальних і освітніх завдань. Але ці заклади також продовжують навчання учнів загальноосвітнім дисциплінам на базі неповної середньої освіти.

Викладачі та учні ПТНЗ, як суб'єкти, є головними складовими компонентами цього педагогічного процесу. Взаємодія суб'єктів педагогічного процесу своєю кінцевою метою має присвоєння останніми професійного досвіду, накопиченого людством у його різноманітті. А успішне освоєння цього досвіду, як відомо, здійснюється у спеціально організованих умовах при наявності належної матеріальної бази, що включає різноманітні педагогічні засоби. Взаємодія викладачів та учнів на змістовній основі з використанням різноманітних засобів є сутнісною характеристикою педагогічного процесу в ПТНЗ.

Системоутворюючим чинником педагогічного процесу виступає його мета, що розуміється нами як багаторівневе явище. Педагогічна система, у свою чергу, організовується з орієнтацією на цілі навчання та виховання, що підпорядковується їх педагогічним завданням.

Педагогічна взаємодія є універсальною характеристикою педагогічного процесу. Вона значно ширше категорії "педагогічний вплив", що зводить педагогічний процес до суб'єкт-об'єктних відносин. Навіть аналіз реальної педагогічної практики звертає увагу на широкий спектр взаємодій: "учень - учень", "учень - колектив", "учень - викладач", "учні об'єкт засвоєння" та ін. Основним структурним компонентом педагогічного процесу виступає взаємозв'язок "педагогічна діяльність - діяльність учня". Однак вихідним, визначальним в остаточному підсумку його результатом є відношення "учень - об'єкт засвоєння".

Головна інтегративна властивість педагогічного процесу як динамічної системи – це його здатність до виконання соціально обумовлених функцій. Цілісному педагогічному процесу властива внутрішня єдність складових його компонентів, тобто їх гармонійна взаємодія. У ньому безперервно відбуваються рух, подолання протиріч, перегрупування взаємодіючих сил, утворення нової якості.

Цілісний педагогічний процес передбачає певну організацію життєдіяльності учнів, яка відповідає їхнім життєвим інтересам і потребам, надає збалансований вплив на всі сфери їх особистості: свідомість, почуття, волю та ін. Будь-яка діяльність, що викликає позитивні переживання і стимулює мотиваційно-ціннісне ставлення до явищ навколишньої дійсності, відповідає вимогам цілісного педагогічного процесу.

Тобто, педагогічний процес у ПТНЗ не можна звести до єдності процесів навчання і виховання, бо він об'єктивно функціонує як частина і ціле. Це єдиний, неподільний, який зусиллями викладачів повинен постійно наближатися до рівня цілісності через вирішення протиріччя між особистістю учня і спеціально організованими впливами на нього в процесі його навчання.

У змістовному аспекті цілісність педагогічного процесу забезпечується відображенням у меті і змісті загальної освіти певного досвіду, накопиченого людством у взаємозв'язку його чотирьох елементів: знань (про способи виконання дій); умінь і навичок; досвіду творчої діяльності і досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу. Реалізація основних елементів змісту цієї освіти виступає як реалізація єдності освітніх, розвиваючих і виховних функцій цілісного педагогічного процесу.

В останні роки в ПТО виявилось головне внутрішнє протиріччя педагогічного процесу та розвитку особистості. Це невідповідність між активно-діяльною природою особистості учня і соціально-педагогічними умовами його життя. Головне протиріччя конкретизується цілою низкою: між суспільними інтересами й інтересами особистості; між колективом і особистістю; між складними явищами суспільного життя і недоліком учнівського досвіду для їх розуміння; між стрімко зростаючим потоком інформації та можливостями навчально-виховного процесу та ін.

До суб'єктивних протиріч відносяться наступні: між цілісністю особистості і функціональним підходом до її формування, однобічністю педагогічного процесу; між відставанням процесу генералізації знань і умінь і наростаючої необхідністю застосовувати переважно узагальнені знання і вміння; між індивідуальним творчим процесом становлення особистості та масово-репродуктивним характером організації педагогічного процесу у ПТНЗ; між визначальним значенням діяльності у розвитку особистості і установками переважно на словесне виховання; між зростаючою роллю гуманітарних предметів у становленні людини і тенденцією до технологізації педагогічного процесу та ін.

Висновки. Отже, загальноосвітня підготовка у ПТНЗ аграрного профілю виявляється у дидактичному впливі на розвиток особистості. На основі цього взаємозв'язку набуває формування професійне становлення особистості, що дозволить сприяти більш ефективному її входженню у свою майбутню професію.

Резюме. У статті висвітлено основні дидактичні підходи до проблеми дослідження загальноосвітньої підготовки в професійно-технічних навчальних закладах аграрного профілю. **Ключові слова:** професійна освіта, загальноосвітня підготовка, майбутній кваліфікований робітник.

Резюме. В статье освещены основные дидактические подходы к проблеме исследования общеобразовательной подготовки в профессионально-технических учебных заведениях аграрного профиля. **Ключевые слова:** профессиональное образование, общеобразовательная подготовка, будущий квалифицированный рабочий.

Summary. The article highlights the main didactic approaches to study of general education in vocational schools agrarian. **Keywords:** vocational education, general education, future skilled worker.

Література

1. Гордійчук Г. Б. Педагогічні умови забезпечення наступності вивчення природничо-математичних дисциплін у загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Г. Б. Гордійчук; Вінниц. держ. пед. ун. імені М. Коцюбинського. – Вінниця. – 2006. – 20 с.

2. Наказ Міністерства № 834 від 27.08.2010 "Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів III ступеню" [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua.lyceum.in.ua/?page_id=1404.

3. Наказ МОНУ від 13.10.2010 № 947 "Про затвердження Типової базисної структури навчальних планів для підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua.ptoprof.narod.ru/docs.html>.

4. Рябченко Л. Вплив творчої пізнавальної діяльності на рівень сформованості професійної готовності майбутнього фахівця / Л. Рябченко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – №2. – С. 31–40.